

Osmanlı Coğrafya Literatürü Tarihi (History of Geographical Literature During the Ottoman Period), Ed. Ekmeleddin İhsanoğlu, Haz. Ekmeleddin İhsanoğlu, Ramazan Şeşen, M. Serdar Bekâr, Gülcan Gündüz, A. Hamdi Furat, 2 cilt, İstanbul 2000.

İslâm, Tarih, Sanat ve Kültür Araştırma Merkezi (IRCICA) kuruluşundan (1980) beri özellikle Osmanlı Kültür, Medeniyet ve Tarihi üzerinde yaptığı yayınlar ve düzenlediği kongre ve panellerle büyük hizmetlerde bulunmaktadır. Osmanlı Bilim Literatürü Tarihi Serisi'nden yayımladığı *Osmanlı Astronomi Literatürü Tarihi* (2 cilt 1997) ile *Osmanlı Matematik Literatürü Tarihi* (2 cilt 1999) adlı eserlerden sonra *Osmanlı Coğrafya Literatürü Tarihi*, hiç şüphesiz tarihçiler ve coğrafyacılar için çok önemli bir el kitabıdır.

Bu eser Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu ve bağlı kuruluşları ödül yönetmeliği gereğince, Türk Tarih Kurumu'nun 70. kuruluş yıldönümü dolayısıyla düzenlenen yarışmada, *Kurum Ödül Yönergesi*'ne uygun olarak ikinciliğe layık görülmüştür. Jüri coğrafya konusunun "İmparatorluk bilim tarihi alanında çok az çalışılmış olması ve bilimsel literatürü mükemmel ortaya koyması" gerekçesiyle eseri değerlendirmiştir.

Eser genel olarak imparatorluk coğrafyasında yetişmiş coğrafyaya ait eser verenlerle onların eserleri hakkında bilgi vermektedir. Buna anonim coğrafi eserler de dahildir. Ayrıca sefa-retnâmeler, seyahatnâmeler, menzilinâmeler ile topoğrafya sahasındaki eserler de bu büyük çalışmada yer almaktadır. Eserin takdim yazısında, coğrafyaya ait eserlerin matematik ve astronomi bilimlerine ait eserlere nazaran daha az oluşunun sebebi, medreselerde coğrafya derslerinin okutulmamasına bağlanmıştır. Buna katılmamak mümkün değil. Ayrıca konu ile ilgili modern eserlerin Kâtib Çelebi ve Ebû Bekr b. Behrâm el-Dimaşki ile başladığı; bu müelliflerin de Avrupa dillerinden aktarma ve tercüme eserlerin etkisinde kaldıkları bildirilmiştir. Devamla coğrafya bilimine en değerli katkısı medrese dışı bilim adamları ile denizcilerin yaptıkları tesbit edilmiştir. Bunlara mühtediler, bürokratlar ile mühendishâne ve Harbiye gibi Batı tarzı öğretim kurumlarından yetişenler dahildir. Eserler genellikle Türkçe olup, çalışmaların merkezi İstanbul'dur. Bu yüzden XVII. yüzyılda haritacılık yaygın bir meslek haline gelmişti. Evliya Çelebi'nin kaydına göre İstanbul'da 8 haritacı dükkanı bulunuyormuş. Bu dükkanların müşterisi denizcilermiş.

Osmanlıların Coğrafya ile alakalarının önce Arapça ve Farsça'dan tercümelerle başladığı, sonra başta Fransızca olmak üzere Batı dillerine kaydığı anlaşılmaktadır. XIX. yüzyılda birkaç Fransızca esere dayanılarak çok sayıda coğrafi eser meydana getirilmiştir. Bu arada eğitim için Avrupa'ya gidenler arasından uzmanlar yetişmiştir. İşte bu uzmanlar imparatorluk coğrafyasına ilişkin eserler vermişlerdir. İmparatorluk tarihi boyunca uzman sayısının 458 olduğu anlaşıyor. Elimizdeki 2 ciltlik eserde kitap, atlas, harita ve kroki olmak üzere 1628 eserden bahsedilmektedir. Bunlardan 727'sinin müellifi belli, 901'inin müellifi belli değildir. Müellifi belli olmayanların büyük kısmını harita ve krokiler oluşturur. 1628 eserden 1542'sinin Türkçe olduğu anlaşıyor.

Coğrafya sahasında yetişen elemanın yok denecek kadar az olması, haliyle bu yöndeki çalışmalarını da önlemiştir. Halbuki tarihçilerle coğrafyacıların ortaklaşa çalışmasını gerektiren bu alan tamamen ihmal edilmiştir. Bu eser gerek tarihçiler gerek coğrafyacılar için âdeta ilk müraaat kitabıdır. Nitekim Prof. İhsanoğlu takdim yazısında eserin "Osmanlı Tarihi sahasında çalış-

şanlar için bir rehber kitap" olduğunu belirtmektedir. Yine belirtildiği gibi dünün coğrafi malzemesi bu günün tarihî malzemesidir. Tarihçiler bu eserleri inceleyerek beşerî ve iktisadî verilere ulaşacaklardır. Bu eserlerden anlaşılacağı gibi Osmanlılar imparatorluk dışındaki dünyayı pek âlâ biliyorlardı.

Eserin hazırlanmasında çalışan ekibin yoğun bir mesai sarfettiği görülüyor. Zira Türkiye ve dünyanın belli-başlı yazma ve basma koleksiyonları, müzeler, coğrafya ile ilgili yazmaların ve basmaların yer aldığı kataloglar ve yayınlar taranmıştır. Bu koleksiyonların 88'i Türkiye'de, 46'sı Türkiye dışında bulunmaktadır.

"Osmanlı Coğrafya Literatürü Tarihine Giriş" (s.XXXI-LXIV) kısmının başında genel olarak İslâm coğrafyacıları ile eserlerine yer verilmiştir. Ancak bu coğrafyacıların eserlerinde Çin, Uzakdoğu, Afrika'nın güney yarısı, Batı Avrupa ve Sibiryaya gibi uzak iklimler hakkında yeterli bilgi bulunmadığı anlaşılıyor. İslâm coğrafyacılarından el Harezmi (ölm.232/847)'nin *Süretü'l-arz* adlı coğrafya eseri çağında mükemmeldi.

İslâm coğrafyacıları arasında el-İdrisi, İbn Sa'id el-Magribi, Ebu'l-Fida ve Reşidüddin Fazlullah'ın en meşhurları ve sonuncuları olduğu anlaşılıyor. Bu müellifler Avrupa, Afrika ile Çin ve Türk ülkeleri hakkında bilgiler vermişlerdir. Bu arada Zekeriya al-Kazvini'nin *Acâibü'l-Mahlukât* adlı eserinin Osmanlılar tarafından tercüme edildiği bilinmektedir. Bundan sonra *Acâibü'l-Mahlukât* tarzı eserler Osmanlı-Türk coğrafyasında yazılmaya devam etmiştir. Nitekim Rodosî-zâde'nin *Tekmile-i Acâibü'l-Mahlukât*, Hüseyin b. Mehmed'in *Mir'at-i Acâibü'l-Mahlukât* ve Hüsameddin Bursevî'nin *Acâibü'l-Mahlukât Mir'atü'l-Kâinât* adlı eserleri bunlardan bazılarıdır.

Eserin bu kısmında tesbit ettiğimize göre, Batı tarzı coğrafya anlayışı, Girit savaşlarında önem kazanmıştır. Bunu ilk farkedenden herhalde Kâtib Çelebi olmuştur. Zira İslâm dünyasında yapılan haritacılık ve coğrafya çalışmalarının yetersizliği anlaşılmıştır. Bunun üzerine Mercator (ölm.1594)'un Latince yazdığı *Atlas Minor* tercüme edilmiştir. Kâtib Çelebi de *Cihannümâ'yı* hazırladı. Bu eser Piri Reis'in *Kitâb-ı Bahriye*'sinden sonra yazılan en önemli coğrafya kitabıdır. Kâtib Çelebi *Cihannümâ*'nın kaynakları arasında bulunan *Atlas Major*'un da tercümesini sağlamıştır. Böylece birçok eserin hazırlandığı görülüyor. Özellikle XIX. yüzyılda imparatorluğun çeşitli bölgelerini dolaşan Osmanlı gezginleri çok sayıda eser kaleme aldılar. Bundan başka farklı ülkelere giden Osmanlı gezginlerinin eserleri de önemlidir. Bu eserlerin daha ziyade II. Abdülhamid ve Meşrutiyet devrinde hazırlanmış birer rapor mahiyetinde olduğu anlaşılıyor.

Yayınlayanlar, müelliflerin ve eserlerin (kitap, risale, atlas, harita ve kroki) çeşitli yönleriyle istatistikî değerlendirilmesini de yapmışlardır. Bu değerlendirmeler 10 cevvelde gösterilmiştir.

Büyük bir emek mahsulü olan bu çalışma, tarihçiler ve coğrafyacılar için ilk müracaat eserleri arasında yerini almıştır. Bu eserle Osmanlı müelliflerinin tarihçiler için bilinmeyen veya yorumlanamayan yönleri de ortaya çıkmış bulunmaktadır. Eseri hazırlayanlar, engin deneyimlerini ortaya koyarak kütüphaneye raflarında unutulmuş değerli eserleri gün ışığına çıkarmışlardır. Eserin hazırlanışında zengin bir bibliyografya kullanıldığı gibi, teferruatlı indeksler araştırmacılara yardımcı olacaktır. Öte yandan bu çalışma ile Osmanlı-Türk kültür hayatının bir hayli yüksek olduğu da ortaya çıkmıştır. Bundan başka her iki cildin sonunda bulunan harita ve şekiller esere renk katmıştır. Eser ayrıca ilim âleminde nadir görülen ekip çalışmasına da bir örnektir.